

FAKULTET ZA MEDITERANSKE POSLOVNE STUDIJE

TIVAT

Marina Semenikhina

**MEDITERAN – UMJETNOST MEDITERANA –
EKSPRESIONIZAM**

SPECIJALISTIČKI RAD

Tivat, septembar 2017.

FAKULTET ZA MEDITERANSKE POSLOVNE STUDIJE

TIVAT

Marina Semenikhina

**MEDITERAN – UMJETNOST MEDITERANA –
EKSPRESIONIZAM**

SPECIJALISTIČKI RAD

Tivat, septembar 2017.

FAKULTET ZA MEDITERANSKE POSLOVNE STUDIJE

TIVAT

**MEDITERAN – UMJETNOST MEDITERANA –
EKSPRESIONIZAM**

SPECIJALISTIČKI RAD

Mentor: Prof. dr Stevo Nikić
Predmet: Kultura Mediterana

Student: Marina Semenikhina, Br.Indexa: S09/16

Smjer: Nautički turizam i upravljanje marinama

Tivat, septembar 2017.

Sažetak

Ekspresionizam koa umjetnost koje se javlja na Mediteranu početkom XX vijeka, je poseban vid individualne umjetnosti, odnosno umjetnost koja na specifičan i sarkastičan način opisuje i oslikava svoj umjetnički pravac i duh. Težište i fokus ovog istraživačkog rada su Ekspresionizam i kultura Mediterana, tj., odnos i uticaj ekspresionizma na kulturu Mediterana i njihov uzajamni odnos. Imajući u vidu činjenicu, da se ekspresionizam pored slikarstva razvio i u književnosti, filmskoj produkciji i arhitekturi, tema i fokus ovog rada su prije navedeni ekspresionistički pravci u naznačenom kontekstu. U radu smo nastojali da približimo čitaocima genezu razvoja ekspresionističke kulture umjetnosti i njen uticaj na kulturu i umjetnost tog vremena.

Ključne riječi: Ekspresionizam, kultura Mediterana, umjetnost, slikarstvo, književnost, arhitektura.

Sadržaj

Uvod.....	6
Pojam i opšte karakteristike Mediterana.....	7
Pojam i opšte karakteristike umjetnosti.....	8
Problem istraživanja.....	11
Predmet istraživanja.....	11
Cilj istraživanja.....	12
Hipoteze istraživanja.....	12
Metode istraživanja.....	13
I Dio.....	14
1. Razdoblja i pravci zapadne umjetnosti i Mediterana.....	14
1.1. Drevna umjetnost Mediterana.....	14
1.2. Srednjovjekovna umjetnost.....	14
1.3. Period Renesanse na Mediteranu.....	15
1.4. Mediteranska umjetnost – Barok.....	16
1.5. Kasni novi vijek u kontekstu mediteranske umjetnosti.....	17
II Dio.....	19
2. Moderna umjetnost 20. vijeka.....	19
2.1. Pojam i nastanak ekspresionizma.....	22
2.2. Istorijski pregled razvoja ekspresionizma.....	26
III Dio.....	28
3. Savremeni slikarski pravci na mediteranu s posebnim osvrtom na ekspresionizam.....	28
3.1. Van Gog - ekspresionizam - apstraktni ekspresionizam.....	28
3.2. Ekspresionistički pravci u slikarstvu.....	30
3.3. Ekspresionizam u književnosti.....	35
3.4. Filmski ekspresionizam.....	37
3.5. Arhitektura ekspresionizma.....	38
Zaključak.....	42
Literatura.....	43

Uvod

Posmatrajući složeni splet odnosa Mediterana i ekspresionizma pokriva ogroman teren. Uprkos činjenici što je sintagma koja povezuje ova dva pojma veoma popularna, koja se često javlja u stručnoj literaturi na raznim jezicima, još uvijek nedostaju obuhvatni sintetički pregledi materije koja bi s punim pravom mogla da stane pod naslov ovog teksta. Da bi se i ovako širokom ispitivanju uopšte moglo pristupiti, neophodno je utvrditi neke radne definicije ključnih pojmova Mediterana, mediteranske kulture i ekspresionizma, prikladne u naznačenom kontekstu. Stoga ćemo u narednim odjeljcima ovog rada, na krajnje sažet i gotovo leksikonski sveden način, najprije odrediti ova dva pojma uzeta ponaosob, a potom, u najopštijim crtama, i njihov uzajamni odnos. Posle pojmovno-terminološkog i teorijskog poglavlja uslijediće niz poglavlja u kojima će ilustrativno, i bez pretenzija na potpuniji obuhvat, biti ukazano na neka od mnogobrojnih područja očitavanja veza između država Mediterana i mediteranske kulture s posebnim osvrtom na Ekspresionizam i uticaj ekspresionizma na kulturu Mediterana uopšte. To često neće biti mnogo više od djelimičnog registra odabranih tema i problema, a za šire analize i dodatne ilustracije čitaoci će biti upućivani na srazmjerno lako dostupnu literaturu, naročito onu izvorno objavljenu ili prevedenu kod nas.

Današnja istorija umjetnosti i književnosti uglavnom razlikuje tri faze ekspresionizma. Prva faza je predratni ili kozmički ekspresionizam u kojem se unutrašnja ekspresija provocira prema nečemu vanzemaljskom i/ili nebeskom te se čovjek pokušava izjednačiti s prirodnim kosmosom, a rješenje problema vidi se i traži upravo u tom domenu. Ratni ekspresionizam obilježen je živim i pretjerano grotesknim slikama unutrašnjeg užasa proizašlog iz žrtava Prvog svjetskog rata. Slike kakve se javljaju najčešće su grozne, ponekad i morbidne ili bolesne, a njihova temeljna svrha je ilustrovanje unutrašnje emocije koja se protivi besmislenosti rata. Treća i posljednja faza naziva se i poslijeratni ili socijalni ekspresionizam u kojem se tematika usmjerena prema čovjeku, socijalnom aspektu i kritici otuđenog savremenog društva, a glavni "likovi" najčešće su mali ljudi čijim se sudbinama autori i bave.

Pojam i opšte karakteristike Mediterana

„Sredozemlje ili Mediteran označava područje, koje se prostire oko Sredozemnog mora, samo Sredozemno more i sva njegova ostrva. Zemlje koje gravitiraju ovom području zovu se mediteranske zemlje. Neke od ovih zemalja leže direktno na Mediteranu, neke izlaze tek djelimično na njegovu obalu, dok neke opet nemaju nikakvog fizičkog dodira sa morem, ali mu istorijsko-kulturološki ipak pripadaju“.¹

„Istorija ovog dijela svijeta poznaje nekoliko tipova i kriterija razgraničavanja zemalja mediteranskog područja. Uglavnom je riječ o geografskim, istorijskim, kulturnim, političkim, mentalnim ali i klimatskim kriterijima. Jedan od najstarijih kriterija, kojima se označava područje Mediterana je rasprostranjenost masline“.² „Ova definicija uglavnom se poklapa sa klimatskim kriterijima, pri čemu se područje Mediterana izjednačava sa područjem rasprostranjenosti same mediteranske klime. Kako stablo masline s jedne strane ipak ne raste svugdje (nap. u planinskim područjima), s druge strane ova područja leže itekako u samoj blizini Mediterana, stručnjaci se slažu da Mediteran obuhvata time i planinska područja (ili barem ona područja koja gravitiraju moru), mada nekim svojim odlikama nisu klasična područja Mediterana. Istovremeno stručnjaci su saglasni da neka geografska područja, koja klimatski i pripadaju možda Mediteranu i njegovoj klimi, geografski ipak odstupaju od klasičnih definicija mediteranskog područja, jer su prostorno veoma udaljeni od njega. To se prvenstveno odnosi na područja oko Crnog mora, te visoravan Zagros u Iranu“.³

¹ Nikić S., *Kultura Mediterana*, Tivat, 2015., str. 2

² Matvejević P., *Mediteranski brevijar*, Sarajevo, 1991., str. 74

³ www.unesco.org/mediterranean/diet, 01.10.2017. u 17:00h

Slika br.1: Sredozemlje

Izvor za sliku br.1: <https://bs.wikipedia.org/wiki/Sredozemlje>

Pojam i opšte karakteristike umjetnosti

„Da bi se neko djelo odredilo kao umjetničko djelo, neophodno je da prethodno već imamo pojam umjetnosti. Kako se do pojma umjetnosti može doći samo na osnovu uvida u svojstva i prirodu umjetničkih djela, i kako se tu nalazimo neprestano u jednoj latentnoj opasnosti da umjetničko djelo određujemo na osnovu pojma umjetnosti, a da oblast umjetnosti izjednačavamo s dosegom pojma umjetničkog dela, jasno je što se od samih početaka pojam umjetnosti javlja kao jedan od temeljnih filozofskih problema“. Svijest o teškoći da se pojmovno odredi fenomen umjetnosti uočljiva je već kod Platona. „On određuje umjetnost kao čisti privid i s filozofskog stanovišta, ona je nešto beznačajno, a to objašnjava time što je ideja lijepog iznad svih ostalih ideja a svaka ideja iznad realnog predmeta“ (pri čemu ovo iznad nemojte odmah zamišljati u nekom prostornom smislu).⁴

Međutim, mi veoma dobro znamo da lijepo o kome govori Platon nije i umjetnički lijepo i da njegova ocjena ni u najmanjoj mjeri ne utiče na odluku o tome šta je umjetnost, već započete rasprave sve više razbuktava. Ono što se na samom početku mora reći jeste da

⁴ Uzelac M., *Uvod u estetiku*, Vršac 2011., str. 28

su stari Grci pod umjetnošću mislili nešto sasvim drugo no mi danas i da naši pojmovi i naša shvatanja o umjetnosti funkcionišu ako se krećemo u prošlost negdje do sredine XVIII vijeka.⁵

„Zato je posve razumljivo što u srednjem vijeku nije postojala neka filozofija umjetnosti u strogom značenju te riječi, a Aristotelovo nastojanje da odredi ljepotu kao pojavljivanje lijepog u djelovanju, nije kod sholastičara pobudilo naročitu pažnju. Presađivanje platonističkog pojma lijepog u hrišćansko učenje o idejama važnije je za nastojanje da se stvori model po kome bi bilo shvatljivo teološko saznanje boga, nego za samo određenje umjetnosti. Može se reći da su antička i srednjovekovna određenja lijepog od malog značaja za određenje umjetnosti pa nije nimalo slučajno što se estetika antike kao i estetika srednjega vijeka smatra samo za "predstupanj" estetike, odnosno za pripremu nastajanja filozofske estetike koju srećemo tek u novo doba, sredinom XVIII stoleća“.⁶

„Platon određuje umjetnost kao čulni fenomen, koji izaziva oduševljenje kod posmatrača. Kao takva, umjetnost nema visok filozofski rang no to ne isključuje mogućnost da umjetnost prije može ugroziti čovjeka no što bi mu mogla koristiti. Oduševljenje udaljava čovjeka od ideje, od nastojanja da svoj život odmjerava i usaglašava s obzirom na ideje. Međutim, umjetnosti se usmjeravaju ka jednoj ideji koja kod Platonovog daljeg sledbenika Plotina, ali, i mnogo kasnije, u njemačkom idealizmu, zauzima posebno mjesto u svijetu ideja. Iznad ideje dobrog i istinitog nalazi se ideja lijepog kao kulminaciona tačka u koju se slivaju ostale ideje. Tako bi se moglo pokazati kako je umjetnost realizacija ideje lijepog koja je u najtešnjoj vezi sa idejama dobrog i istine. Ta konsekvencija nije izvedena ni u vrijeme antike ni u srednjem vijeku. Ona se nalazi u poznoj recepciji platonizma, naime u filozofiji njemačkog idealizma“.⁷

Filozofija umjetnosti se ne ostvaruje (kako je to Šeling tvrdio) samo kao posljedica integracije teorijske i praktične filozofije, već ona ukazuje na umjetnost kao fenomen kulture, kao jedinstvo razumijevanja, tumačenja svijeta i specifičnog djelovanja.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibid., str. 29

⁷ Ibid., str. 32-33

Umjetnost stoga nije samo neki način saznanja svijeta, već prasluka moralnog djelovanja - slobodni projekt.⁸

„Izraz umjetnost prevod je latinske riječi ars a ova je prevod grčke techne. Ni pomenuti latinski a ni grčki izraz nisu u stara vremena označavali ono što danas mislimo pod pojmom umjetnost. Tokom starog i srednjeg vijeka njima se označava svako umijeće izrade nekog predmeta, svaka svrsishodna djelatnost koja počiva na poznavanju pravila, propisa; tako je i pojam pravila ulazio u definiciju umjetnosti. Budući da se činjenje nečeg u nadahnuću ili fantaziji nije držalo pravila, ono nije spadalo u umjetnost; poezija stvarana u zanosu i uz pomoć Muza ubrajana je u vid prorokovanja pa su pjesnici prije proglašavani za proroke, no za umjetnike. Zato za umjetnost u tom smislu još je pogodnija riječ umijeće“.⁹

„Ako nema saglasnosti kad je riječ o obimu umjetnosti, jer, nije jasno da li (a) umjetnost obuhvata literaturu ili ne (često kažemo književnost i umjetnost), (b) da li je umjetnost djelo ili umijenje stvaranja djela, ili (c) postoji jedna umjetnost sa mnoštvom ogranaka ili (d) ima onoliko umjetnosti koliko i njenih varijanti, nema saglasnosti kad je riječ o pojmu umjetnosti“.¹⁰

Tokom istorije sreće se niz definicija umjetnosti i ona je:

- (1) proizvođenje lijepog,
- (2) podražavanje stvarnosti,
- (3) davanje oblika stvarima; nadalje, umjetnost može biti
- (4) ekspresija,
- (5) izazivanje estetskog doživljaja, ili
- (6) potresa da bi neki autori rekli da je umjetnost

⁸ Ibidem.

⁹ Ibid., str. 36

¹⁰ Ibidem.

(7) otvoren pojam te da stoga nije moguće dati njene konačne i zadovoljavajuće definicije.¹¹

Uzelac Milan, čija izlaganja o pojmu umjetnosti u ovom specijalističkom radu pratimo, dolazi do sledećeg zaključka: "definicija umjetnosti mora da uzme u obzir kako njenu namjeru tako i njeno djelovanje; a i namjera i djelovanje mogu biti ovakvi ili onakvi. Biće to, dakle definicija ne samo alternativna nego dvostruko alternativna. Imaće, manje više, ovakav oblik: umjetnost je podražavanje stvari ili konstruisanje formi, ili izražavanje doživljaja - ako je proizvod toga podražavanja, konstruisanja, izražavanja kadar da ushićuje, da pobuđuje ganutost ili potres".¹²

Problem istraživanja

Ekspressionizam kao umjetnički pravac je nedovoljno istražen kako u domaćoj tako i u stranoj literaturi. Njeni začeci su zabilježeni kod pojedinih umjetnika u vidu individualizma, tj., oni svojim načinom izražavanja i slikanja pokušavali su na jedan humoristički način da prikažu njihov stil izražavanja. Problem je bio u tome, što su naišli sa jedne strane na osudu od strane onih koji su bili meta ekspresionističke umjetnosti, takođe bilo je i onih koji su ih podržavali i simpatizovali ovakvu umjetnost. Ekspresionizam se takođe javlja i u arhitekturi i književnosti, dje su ostavili određena zapažena djela i velepne građevine za sobom. Problematika ovog istraživanja se ogleda u pokušaju prikazivanja ekspresionizma kao vid umjetnosti na mediteranu u svim umjetničkim sferama.

Predmet istraživanja

Polazna osnova za izradu ovog specijalističkog rada je postojeći fond saznanja, kao i ona koja provjeravaju postojeća znanja. Predmet istraživanja je ekspresionizam i njen uticaj na kulturu Mediterana s posebnim osvrtom na umjetnost. Predmet našeg interesovanja su

¹¹ Ibid., str. 38

¹² Ibid., str. 40

pojam i opšte karakteristike umjetnosti i ekspresionizma i njihov istorijski razvoj. Primarni predmet istraživanja je da ustvrdimo kako je umjetnički ekspresionizam uticao na savremenu kulturu Mediterana. Polazište istraživanja su i pojedini istaknuti umjetnici ekspresionizma i njihov uticaj na kulturu mediterana i kulturu uopšte. Predmet ovog specijalističkog rada će biti i filmski i književni ekspresionistički pravci. Način istraživanja predstavlja sistem misaonih, tehničkih i iskustvenih postupaka kojima se realizuje istraživanje. Ova aktuelnost se definiše predmetom i ciljevima istraživanja, a posebno formulisanjem hipoteza i indikatora.

Cilj istraživanja

Cilj ovog specijalističkog rada je da se na osnovu sveobuhvatnog proučavanja i analiziranja svih raspoloživih referentnih izvora koji proučavaju i istražuju ekspresionizam, naučno i stručno utemeljenih činjenica, podataka kao i stručnih izvještaja i prezentaciju odgovarajućih zaključaka ukaže na uticaj ekspresionizma na savremenu umjetnost.

Ciljeve ovog istraživanja možemo podijeliti na društvene i naučne.

Naučni cilj istraživanja vrši opis i analizu ekspresionizma, njen uticaj na kulturu i shvatanje kulture i umjetnosti kao individualni čin svakog pojedinca.

Društveni cilj istraživanja je, ukazuje nam na neophodnost individualnog shvatanja i posmatranja mediteranske kulture u kontekstu ekspresionizma.

Hipoteze istraživanja

Posmatrajući postavljeni problem istraživanja, proizlazi hipoteza istraživanja istorijske spoznaje umjetnosti i kulture u kontekstu ekspresionizma. Iz ovako naslovljenog problema istraživanja proizlaze hipoteze:

Hg- Posmatra se ekspresionizam u teorijskom smislu, kulturološkom, umjetničkom i praktičnom smislu.

H1-Polazna pretpostavka da je ekspresionizam uticao na umjetničku spoznaju kulture Mediterana i uticaj pojedinih pripadnika umjetničkog ekspresionizma na kulturu i umjetnost mediterana.

H2- Pomsatra se ekspresionizam u književnom filmskom i arhitektonskom smislu.

Indikatori, koji su navedeni u radu, omogućili su da postavljenu hipotezu provjerimo u ukupnom i pojedinačnom postupku.

Metode istraživanja

Kultura i umjetnost u kontekstu ekspresionizma imaju “svoj” metod, odnosno metode istraživanja koje su racionalno empirijski postupci koji vode ka saznanjima kulture i umjetnosti u kontekstu ekspresionizma. Ono što u bitnom određuje svaku nauku kao takvu i umjetnost i kulturu jeste da su predmet i metod, nerazdvojno povezani i da se jedno bez drugog ne može konstituisati. Prema tome, iako se metode dolaženja do novih saznanja s punim pravom smatraju konstitutivnim djelom svake nauke, a time i kulture i umjetnosti, ipak se svaka nauka djeli na predmet i metode.

Metod kulture i umjetnosti je dakle naučno osnovan sistem, koncepcija kriterijuma, pravila, postupaka, i sredstava primjerenih potrebama naučnog istraživanja potrebama predmeta kultura i umjetnost. On je u stvari složena cjelovitost - skup racionalno i funkcionalno međusobno povezanih metoda, pravila i postupaka u odgovarajući poredak. U naučnom istraživanju, formulisanju i prezentovanju ovog specijalističkog rada korišćene su, u odgovarajućim kombinacijama brojne naučne metode: istorijska metoda, induktivna i deduktivna metoda, empirijska metoda, metoda deskripcije, metoda klasifikacije, komparativna metoda, metoda kompilacije, metoda analize i sinteze.

Izvori podataka su navedeni na kraju i u samom radu, a korišćena je dostupna naučna stručna literatura iz oblasti umjetnosti i kulture Mediterana, arhivski spisi i dokumenta, te stručni radovi objavljeni u časopisima i zbornicima, različiti izvještaji o razvoju kulture Mediterana i Internet izvori.

I Dio

1. Razdoblja i pravci zapadne umjetnosti i Mediterana

„Ako polazim od činjenice da se Ekspresionizam razvio u Njemačkoj početkom XX vijeka, smatram opravdanim da se ukratko osvrnemo na razvoj i razdoblja zapadne umjetnosti. Zapadna umjetnost je izraz za umjetničku produkciju zapadne Evrope i Sjeverne Amerike koja ima korijene u umjetnosti Antičke Grčke i Rima, te se karakterno razlikuje od istočne umjetnosti vizantskih i islamskih korijena, kao i od Indijske, Kineske, Japanske, Afričke umjetnosti i umjetnosti pretkolumbovske Amerike. Ovaj pojam se često poistovjećuje s razvojem istorije umjetnosti, posebno u odnosu na umjetnička razdoblja, stilove i pokrete koji su se javili na području zapadne Evrope i sjeverne Amerike, a koji su bili presudni za današnju svjetsku umjetnost“.¹³

1.1. Drevna umjetnost Mediterana

Praistorijska umjetnost je vrijeme kada su najstariji umjetnički radovi obično imali religijsku ili magijsku namjenu: predstaviti boga, na primjer, ili donijeti lovcu sreću u prikradanju životinjama. Dijelimo ju na paleolitičku, neolitičku i umjetnost metalnog doba. U starom Sumeru (današnji južni Irak) razvila se Mesopotamska umjetnost, bogata umjetnička tradicija koja je uticala na umjetnost drevnog Egipta. Obje ove monumentalne religijske i vladarske umjetnosti su podjednako uticale na Egejsku umjetnost Mediterana. Zapadnoevropska umjetnost izrasla je iz tradicije drevnog mediteranskog svijeta, naročito umjetnosti stare Grčke i Rima. Posebno su skulpture nastale u ovim starim civilizacijama naravne, ili naturalističke, a usredsređene su na ljudski lik.¹⁴

1.2. Srednjovjekovna umjetnost

¹³ Ivančević R., *Stilovi, razdoblja, život II*, Od romanike do secesije, Profil, Zagreb, 2000., str. 7

¹⁴ <https://hr.wikipedia.org/wiki/Ekspresionizam>, 02.10.2017. u 23:00h

„Srednjovjekovna obnova umjetnosti se javila u razdoblju tzv. karolinške i otoske renesanse, ali je svoj procvat doživjela za vrijeme prvog evropskog stila - romanike. Tokom romanike došlo je do razvoja arhitekture, kiparstva i slikarstva do te mjere da se po prvi put nakon klasične antike postiče napredak u likovnom izrazu i brojnosti likovnih djela, no pod snažnom dominacijom feudalaca i posebno Crkve. Naime, u to vrijeme došlo je do religioznog optimizma koji se očitovao u intenzivnoj gradnji, ponajviše crkava. Najprije se javila kao skup istih odlika crkava na putu svetog Jakova, a potom se proširila ostatkom Evrope. Žarišta kulturnog i umjetničkog života bili su samostani u kojima su sačuvana mnoga antička znanja i prepisivanjem knjiga sačuvala se pismenost“.¹⁵

„Razdoblje razvijenog srednjeg vijeka kada jačaju gradovi s razvijenim obrtima i trgovinom, pod zaštitom snažne središnje kraljevske ili republikanske vlasti, nazvano je gotikom.¹⁶ Taj razvoj je doživio vrhunac u reprezentativnoj arhitekturi, prostornom oslobađanju kiparstva i novim svjetovnim motivima u slikarstvu“. Javila se u prvoj polovini 12. vijeka u sjeverozapadnoj Francuskoj (Île-de-France) i u pojedinim je zemljama trajala različito, a nestala je krajem 15. vijeka; premda su se i poslije javljale gotizirajuće tendencije. »Arte gotica« je bio preziran naziv kojim je Giorgio Vasari htio izraziti da je, s gledišta italijanske renesanse, taj stil barbarski. S obzirom na razvojne faze dijeli se na ranu, visoku i kasnu gotiku; prvi su joj širitelji bilicisterciti, dok su nositelji visoke i kasne gotike bili prosjački redovi (dominikanci, franjevci) i građanstvo.¹⁷

1.3. Period Renesanse na Mediteranu

Nakon pada Rimskog carstva hrišćanska je civilizacija u Evropi klasičnu umjetnost antike smatrala poganskom. No, u XV vijeku su slikari, kipari i arhitekti počeli u umjetnosti oživljavati klasičnu tradiciju stvarajući vrlo naravna hrišćanska umjetnička

¹⁵ Ivančević R., *op.cit.*, str. 8-9

¹⁶ Gotika (njem. *Gotik*, od kasnolat. *gothicus*: koji pripada Gotima) je umjetničko razdoblje koje je trajalo oko tri stotine godina, odnosi se na doba kasnog srednjeg vijeka tokom 13. i 14. vijeka; najsamostaliji stilski izricaj zapadnoevropske umjetnosti nakon antike.

¹⁷ Hrvatska enciklopedija, Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža, 10.12.2017. u 12:00h

djela. U isto vrijeme izumljene su štamparije, koje su omogućile dostupnost knjiga širim slojevima društva, a šira primjena baruta je mijenjala način ratovanja i gradnje skloništa. Takođe su započela velika geografska otkrića i razvoj slobodnih nauka, kao što su astronomija i fizika, koji su pridonijeli detaljnijem razumijevanju svijeta. Društvo se takođe više okreće razumijevanju čovjeka, a odnos prema religiji se mijenja u protestantskoj reformaciji.¹⁸

Slika br.2: Leonardo da Vinci, Dama s hermelinom, Muzej Czartoryski, Kraków

Izvor za sliku br.2: <https://bs.wikipedia.org/wiki/Sredozemlje>

Ovaj preporod nazvan je renesansa, odnosno, potiče od francuske riječi koja znači „ponovno rođenje”. Rana renesansa se javila u Italiji, a visoka renesansa se početkom 16. vijeka širi cijelom Europom (sjevernoevropska renesansa), dok u Italiji nastaje rasap njenih vrijednosti koji neki izdvajaju kao poseban umjetnički stil - manirizam.¹⁹

1.4. Mediteranska umjetnost – Barok

Pojmom barok označava se stil u evropskoj umjetnosti 17. vijeka koji je nasto u Rimu, središtu katoličke crkve. Naime, tokom 16.vijeku katolička crkva se rascijepila na

¹⁸ <https://hr.wikipedia.org/wiki/Ekspresionizam>, 02.10.2017. u 23:00h

¹⁹ <https://hr.wikipedia.org/wiki/Ekspresionizam>, 02.10.2017. u 23:00h

Rimokatoličku i protestanske ogranke, što je doseglo svoj vrhunac u tridesetogodišnjem ratu. Od 17. vijeka Katolička crkva koristila je teatralanu i emocionalanu umjetnost za širenje nauke. Od baroknog slikara se tražilo da pomoću svjetla i sjene stvara dramatične kontraste, a od kipara da prikaže likove u dinamičnim položajima. Da bi postigli takve efekte, umjetnici su morali biti tehnički vrlo vješti.²⁰

U isto vrijeme zapadnoevropske države, koje su postale žarišta umjetnosti zamjenjujući mediteranske, su u novootkivenim zemljama razvijale svoje kolonije, i u njima baroknu umjetnost. Obilježje je toga doba i brz razvoj nauke, posebno matematike, fizike i astronomije, i tehnički napredak.²¹

Barok je imao svoj dekadentni završetak u stilu rokokoja, čiji je kraj obilježila Francuska revolucija (1789.), kojom je započelo ukidanje feudalizma i uspostava građanske vlasti i epohe u Evropi.²²

1.5. Kasni novi vijek u kontekstu mediteranske umjetnosti

Neoklasicizam je umjetnički pravac koji se uveliko oslanja na klasičnu umjetnost stare Grčke i Rima. Kolijevkom neoklasicizma smatra se Rim u trećoj četvrtini 18. vijeka, no razvio se tek u Francuskoj zahvaljujući racionalizmu francuskog duha, prosvijećenosti enciklopedista i novim društvenim odnosima koje je donijela Francuska građanska revolucija.

Početak 19. vijeka je doba kada se javlja i naglo širi industrijska revolucija utemeljena na primjeni parne mašine. Napoleon osvaja gotovo cijelu Evropu u kojoj širi svoj Građanski zakonik, ali i neoklasicizam u obliku *ampira*. Odmah po padu Napoleona javlja se reakcija na klasicizam 18. vijeka koji je naglašavao ravnotežu i red, romantizam. Romantičarski umjetnici su postavljali pitanje čovjekov položaja u svemiru, naglašavali su vrijednost emocija i mašte, te su slavili divlju snagu prirode na dramatičnim pejzažima.

²⁰ <https://hr.wikipedia.org/wiki/Ekspresionizam>, 02.10.2017. u 23:00h

²¹ Ivančević R., *op.cit.*, str. 9

²² <https://hr.wikipedia.org/wiki/Ekspresionizam>, 02.10.2017. u 23:00h

Polovinom 19. vijeka pod utjecajem evropskih građanskih revolucija i napretka nauke, industrije i tehnologije, nastale su prve fotografije koje utiču na *realizam*. Glavni predstavnik tog pravca su Gustave Courbet, Daumier i Jean-François Millet. U industrijskom sektoru prevladava gradnja čeličnim konstrukcijama (arhitektura industrijske revolucije), a u arhitekturi oponašanje stilova prošlih razdoblja - historicizam.²³ Pored Courbeta, još je jedan slikar šokirao javnost 1863. godine - Edouard Manet svojom slikom *Doručak na travi*.

Impresionizam je škola slikanja koja se razvila u Francuskoj krajem 19. vijeka. Umjetnici kao što su Camille Pissarro (1830.-1903.) i Claude Monet (1840.-1926.) i Auguste Renoir (1841.-1919.) slikali su svoje impresije kratkog vremenskog odsječka, a posebno promjene što ih izaziva sunčevo svjetlo. U početku su ih kritikovali, budući da su gledaoci očekivali slike s više detalja, no kasnije su postali vrlo uticajni. Sredinom 19. vijeka umjetnici su počeli raskidati s tradicijom koju su utemeljile prijašnje generacije. Dok su im prije njihovi zaštitnici, koji su ih plaćali, govorili što će slikati, oni su sad počeli stvarati ono što su željeli, a potom pokušavali svoje radove prodavati.

Slika br. 3: Claude Monet, Impresija, izlazak sunca, 1872., Musée Marmotan, Pariz.
Izvor za sliku br.3: <https://bs.wikipedia.org/wiki/Sredozemlje>

Postimpresionizam je stilski pravac u umjetnosti s kraja 19. vijeka, kojeg oblikuju umjetnici koji su se razvili iz impresionizma, ali koji su otišli dalje u svojim stremljenjima. Nova generacija umjetnika (Vincent van Gogh, Paul Gauguin, Paul

²³ Ibid., str. 10.

Cézanne, Henri de Toulouse-Lautrec) slijedila je različite, originalne i individualne putove, kao npr. pointilizam Seurata.

Slika br. 4: Vincent van Gogh, Zvezdana noć, Houston
Izvor za sliku br.4: <https://hr.wikipedia.org/wiki>

Korijeni *simbolizma* su u romantičarskom trendu 19. vijeka. To je međunarodi pokret koji se proširio Evropom, a umjetnici tog stila željeli su oživjeti sadržaje proistekle iz pjesništva, mitologije i psiholoških istraživanja. Vodeću ulogu odigrali su francuski umjetnici u polemici o estetici.²⁴

II Dio

2. Moderna umjetnost 20. vijeka

Umjetnici su počeli početkom 20. vijeka istraživati mogućnosti i granice novih načina oblikovanja, pa se vrtoglavom brzinom smjenjuju brojni umjetnički pravci i pokreti, te uporedo traje desetak različitih, pa i međusobno suprotstavljenih stilova. Oni su od javnosti tražili da se suprostavi stvarima koje bi željela odbaciti, te nakon gotovo četiri

²⁴ <https://hr.wikipedia.org/wiki/Ekspresionizam>, 02.10.2017. u 23:00h

stoljeća razvoja klasične umjetnosti, ona je razorena. Sada se velika se pažnja posvećuje sociološkim, sociološko-filozofskim, kulturno-filozofskim i kulturno-psihološkim pitanjima.²⁵

Slika br. 5: Muzej Guggenheim u New Yorku arhitekta F. L. Wrighta iz 1959. god. je jedna od prvih građevina izgrađenih isključivo kao muzej moderne umjetnosti.

Izvor za sliku br.5: <https://hr.wikipedia.org/wiki>

Veliki dio moderne umjetnosti stvoren je za izlaganje u muzeju ili galeriji, a ne za kuće, palate ili crkve kao što je to bilo u prošlosti. Često joj je namjera zbuniti, podrugivati se i provocirati svoju politiku a ne jasno pokazati svoje značenje. Tako je Francuski trgovac umjetninama Ambrosie Vollard (1865.-1939.) pokrenuo je kupovinu, prodaju i izlaganja moderne umjetnosti. On je umjetnicima s početka 20. vijeka davao ogromnu finansijsku i stvaralačku slobodu da slikaju onako kako žele. Umjetnici kao što su Pablo Picasso (osnivač *kubizma*) i Henri Matisse (osnivač *fovizma*) postigli su uspjeh u Vollardovoj galeriji u Parizu početkom 20. vijeka.

²⁵ <https://hr.wikipedia.org/wiki/Ekspresionizam>, 03.10.2017. u 23:00h

Slika br. 6: Gospođice iz Avignona koju je naslikao Pablo Picasso 1907. god. se smatra prvim potpuno modernim djelom 20. Vijeka

Izvor za sliku br.6: <https://hr.wikipedia.org/wiki>

Ekspresionizam je pojam koji je koristila grupa njemačkih umjetnika okupljenih oko dva časopisa, *Die Brücke* i *Der Blaue Reiter*, kako bi opisala svoja estetska načela umjetnosti. Taj se izraz može koristiti za svaki umjetnički rad u kojem je objektivna stvarnost pomaknuta da bi opisala unutrašnje stanje umjetnika.²⁶

Apstraktna umjetnost ne prikazuje predmete iz svakodnevnog života, nego ideju ili emociju sugerše sama boja i oblik. Tako, prema prvom teoretičaru ove umjetnosti - Kandinskom, apstraktna umjetnost postaje poput muzike, ni jedna ni druga ne prikazuju ništa što bi se moglo iskazati riječima, no obje mogu biti izražajne i pokretačke.

Konstruktivizam je kiparski avangardni pokret nastao 1913. godine u Rusiji na poticaj Maljeviča koji je svojim apstraktnim slikarstvom suprematizma uticao na El Lissitzkog i Tatljina. Apstraktna umjetnost se poslije Drugog svjetskog rata razvija u različitim oblicima kao što su: apstraktni ekspresionizam, op art, tašizam, informel, minimalizam i dr.²⁷

²⁶ <https://hr.wikipedia.org/wiki/Ekspresionizam>, 02.10.2017. u 23:00h

²⁷ Molesworth H.D., Brookes P.C., *Istorija evropske skulpture, od romanike do Rodina*, Jugoslavija, Beograd, 1990., str. 150

Dadaizam je umjetnički pokret koji akcentira besmislenost civilizacije koja uništava vlastite vrijednosti. Naglašavali su apsurdnost izlažući banalne predmete kao umjetnička djela. U isto vrijeme, poslije Prvog svjetskog rata, javljaju se još dvije preteče nadrealizma, metafizičko slikarstvo i Marc Chagall.²⁸

Nadrealizam je fantastična umjetnost 1920-ih koja se bavila istraživanjem načina na koji radi mozak. Nove ideje ukazivale su na to da čovjek svjesno koristi samo vrlo mali dio svog mozga i da nije svjestan podsvjesne aktivnosti nad koje nema racionalne kontrole. Bizarne i snovite slike nadrealista, kao što je npr. španski slikar Salvador Dali (1904.-1989.), inspirirane su upravo tim idejama.

Moda i umjetnost su jako uticale na produkte u dizajnu i nijedan umjetnički pravac nije imao takav snažan dojam na komercijalni dizajn kao *pop art*. Pop umjetnici kao Andy Warhol, Jasper Johns, Roy Lichtenstein i Robert Indiana su okrenuli svijet umjetnosti naopako slikajući svakodnevicu i reciklirajući to kao ironiju, irelevantnu umjetnost.²⁹

Konceptualna umjetnost je smjer u modernoj umjetnosti od ranih 1960-ih do sredine 1970-ih, nastao kao težnja umjetnika da dematerijalizira predmet umjetničkog djelovanja, da korištenjem netradicionalnih umjetničkih postupaka i materijala (polaroid, film, video, tijelo umjetnika - body art, performans, urbane akcije i intervencije) objasni idejni sadržaj koji prethodi djelu ili je u njemu sadržan. Radikalno proširila područje umjetničkog stvaralaštva, zadržala stalan kritički stav prema tradicionalnim umjetničkim i kulturnim vrijednostima.

Imajući u vidu činjenicu, da je u središtu ovog rada umjetnički pravac ekspresionizam, u daljim odjeljcima ovog specijalističkog rada, fokus istraživanje je moderni umjetnički pravac ekspresionizam.

2.1. Pojam i nastanak ekspresionizma

Istovremeno i paralelno sa fovizmom u centralnoj i sjevernoj Evropi se razvijao ekspresionizam.

²⁸ <https://hr.wikipedia.org/wiki/Ekspresionizam>, 02.10.2017. u 23:00h

²⁹ <https://hr.wikipedia.org/wiki/Ekspresionizam>, 02.10.2017. u 23:00h

Ekspresionizam naglašava umjetnikov emocionalni odnos prema sebi i svijetu, apstraktna umjetnost bavi se formalnom strukturom umjetničkog djela, a fantastična umjetnost istražuje carstvo mašte, posebnu njenu spontanost i iracionalnost. Međutim, ove tri struje ne isključuju jedna drugu – one su međusobno višestruko povezane. “Ti su pravci u nestalnom i promjenjivom međusobnom odnosu, što odražava složenost modernog života.”³⁰ Krajem 19. vijeka, umjetnost je pokazivala sve veći otklon od naturalizma, postajala je sve “apstrahiranija”, dok je potpuno apstraktna umjetnost u to vrijeme bila samo nedostižna ideja.

Ekspresionizam, kao umjetnost koja izražava unutrašnju, psihološku sadržinu, prisutan je i u drugim epohama, ali se kao pokret u modernoj umjetnosti javio u Njemačkoj 1905. godine, kada je jedna grupa umjetnika osnovala u Drezdenu, grupu "Most", nešto kasnije u Minhenu grupu "Plavi jahač" i još kasnije, posle prvog svjetskog rata, takođe u Njemačkoj, grupu "Nova stvarnost" ili "Nova objektivnost". Nosioci tog talasa ekspresionizma u Nemačkoj više su bili povezani shvatanjem života nego stilom i formalnim rješenjima, više subjektivnim raspoloženjem i emocijama, a manje izgledom djela i vrstom medijuma kroz koji će se izraziti. Kroz predmet koji slikaju, ekspresionisti izražavaju bolesna stanja modernog čovjeka, njegovu tjeskobu, paniku i otuđenost. Prirodu i sredinu oko sebe oni su doživljavali kao neprijateljsku i nečovječnu, zbog čega im je slika stvarnosti deformisana i iskrivljena. Siromaštvo, bolesti, prostitucija i alkoholizam su pojave modernih velegrada i kao takve prožimaju, pored likovne umjetnosti i književnosti, film i pozorište. Svoju unutrašnju stvarnost umjetnici su poistovjetili sa djelom - slikom, grafikom ili skulpturom - pa su boje i oblici na njihovim slikama sirovi, rudimentarni, oni su simboli čovjekove sudbine.³¹

Izraz čiji je tvorac najvjerojatnije Hervart Valden, izdavač ekspresionističkog magazina "Der Sturm", 1911. godine, a koji se u početku odnosio na sve progresističke umjetničke pravce prije Prvog svjetskog rata, počev od fovizma, kubizma, futurizma, pa sve do prvih apstraktnih eksperimenata. Danas, u likovnoj umjetnosti, taj se pojam odnosi

³⁰ www.znanje.org, 02.10.2017. u 08:00h

³¹ Luketa S., <http://slikarstvo-moderne.blogspot.com>, 02.10.2017. u 9:00h

na poseban umjetnički pravac koji je dosegao svoju najveću tačku razvitka prvih godina XX vijeka, posebno u Njemačkoj.³²

Kao reakcija na impresionizam, koji prenosi spoljašnji izgled prirode i svijeta na slikarsko platno, ekspresionisti napuštaju površne stimulacije i iluzije pointilizma, u korist izražavanja unutrašnjeg duha stimulisanog religioznim, socijalnim, ili psihološkim nagonom, pa čak i optimističkim vizijama budućnosti.³³

U potpunj suprotnosti sa futurizmom sa Mediterana, koji se u to vrijeme rađao u Italiji, kao jedno moderno osviještavanje umjetničke problematike, ekspresionizam označava sumnja i melanholija, koju inspiriše djelo danskog filozofa Kirkegora. Umjetničko djelo ekspresionista vodi ka sublimiranoj odsutnosti ličnosti koja pati zbog svoje slobode. Ekspresionisti grupe "Die Brücke" dopuštaju sebi slobodno hromatsko izražavanje kontrolisano spontanim kreativnim procesom i artikulisanim senzibilitetom autora. Vještačka harmonija praznog sadržaja prepušta teren asimetričnoj dekompoziciji, koja je najbolje predstavljena u svjetski poznatoj slici Vrisak, (1895) norveškog slikara Edvarda Munka.³⁴

³² www.znanje.org, 02.10.2017. u 08:00h

³³ www.world-stativ.com, 02.10.2017. u 12:00h

³⁴ www.world-stativ.com, 02.10.2017. u 12:00h

Slika br. 7: Edvard Munk – Vrisak
Izvor za sliku br. 7: <https://sr.wikipedia.org/wiki>

Paralelno sa fovistima u Francuskoj, njemački umjetnici su osjećali da kao proroci dotada nepoznatih umjetničkih vrijednosti, moraju prevazići konvencije koje sputavaju umjetnost njihovog doba. Temelj slikarstva u Evropi za narednih pedeset godina bio je izražen u ciljevima tri grupe njemačkih umjetnika: Most, Plavi jahač i Nova stvarnost. Ekspresionizam ovih umjetnika je proistekao iz protesta prema društvenim i političkim nepravdama. U djelima u kojima su protestovali protiv nepravdi svog vremena, nastojali su da se što neposrednije ogleda snaga njihovog stvaralačkog poriva. Ovaj stvaralački poriv, združen sa željom za protestom, postao je temelj čitavog niza raznih pokreta u njemačkoj umjetnosti. Umjetnički oblici koji su nastajali kao rezultat ovoga stanja poprimali su kvalitete žestine, dramatičnosti, okrutnosti i čak fanatizma koji, na primjer, u „razumnoj“ francuskoj umjetnosti, uprkos tadašnjoj percepciji fovizma kao „divljeg“ likovnog izraza, se nije nikada u potpunosti javljao.³⁵

³⁵ <http://slikarstvo-moderne.blogspot.com>, 02.10.2017. u 12:00h

Kada su u pitanju mladi umjetnici ovog pravca oni su se identifikovali sa religioznim misticizmom srednjeg vijeka, nihilizmom filozofije danskog egzistencijaliste Serena Kirkegora, kao i sa umjetnošću, ali i animizmom primitivnih kultura. Neki su takođe slijedili dječji način likovnog izražavanja, koji karakteriše naivan i emotivan naboj prema okolini. Na primjer, umjetnost Emila Nolda po percepciji i osjećaju je slična mističnoj umjetnosti srednjeg vijeka, dok je Edvard Munk mnoga od svojih djela bazirao na srednjovjekovnoj i primitivnoj umjetničkoj tradiciji. Franc Mark je, inspirišući se u stvarnosti pećinskog čovjeka, stvorio poetičan izraz koji karakterišu čiste forme i emotivno korišćenje boje. Georg Gros i Oto Diks su bazirali svoj izraz na protestu protiv pruskog militarizma.³⁶

Maks Bekman, iako nije pripadao nijednoj organizovanoj grupi ekspresionista, išao je putem koji je po duhu bio donekle srodan djelu Ota Diksa. Poslije Prvog svjetskog rata, Diks je u stilu satire obrađivao degradiranu polusvijest tadašnjeg političkog društva Njemačke. Bekman je njegovao sličan stil otvorene satire, ali je svoj emocionalni intenzitet izraza modifikovao mirnim geometrijskim aranžmanom kompozicije koji je učio od kubista. Ovaj kvalitet daje jasnoću njegovom načinu slikanja koji podsjeća na djela „starih majstora“ evropskog slikarstva.

2.2. Istorijski pregled razvoja ekspresionizma

Ekspresionizam započinje preliminarnim periodom od 1885. do 1900. godine, čiji su predstavnici umjetnici Vinsent Van Gog, Pol Gogen, Edvard Munk i DŽejms Ensor. Njihovo djelo predstavlja napuštanje veselje senzualnosti impresionista, koncentrišući se na probleme same ličnosti. Van Gog je u svojim slikama već doveo u pitanje hromatski izraz bojom koji su praktikovali impresionisti, uzdižući ga do specifičnog ekspresivnog izraza. Doprinos Gogena je sintetička artikulacija ritma na platnu preko ornamentalnih formi u prilog cjelokupnog doživljaja. Taj novi način izražavanja stiže u Njemačku dijelom preko umjetnosti Tuluz-Lotreka.

³⁶ www.world-stativ.com, 02.10.2017. u 12:00h

Tada počinju sa radom dvije njemačke umjetničke grupe Most (Die Brücke), u Drezdenu, i Plavi jahač (Der Blaue Reiter), u Minhenu. U Francuskoj se paralelno razvija sličan pokret, fovizam, čiji predstavnici stvaraju u Parizu (Anri Matis, Moris Vlammnik, Andre Deren, Moris Utrilo, Kes van Dongen, Raul Difi) i takozvani “peintres maudites” (Amedeo Modiljani, Mark Šagal, Žorž Ruo, Haim Sutin) koji se, takođe svojom lirskom melanholijom i strastvenim senzibilitetom, udaljavaju od opojnog kolorizma impresionista.³⁷

U djelima slikara grupe Most (Ernst Kirchner, Karl Šmit-Rotluf, Erih Hekel, Oto Miler, Maks Pehštajn i Emil Nolde) izražena je neprekidna kriza ličnosti sa individualnom tragedijom društvenog sloma, okarakterisanog frenetičnim ritmom poteza kistom i žarkim bojama. Unutrašnja borba duha sa stvarnošću prirode pojavljuje se u pejzažima tih slikara kao vizija nevinosti.³⁸

Grupa Plavi jahač (Franc Mark, Avgust Make, Gabrijela Minter, Vasilij Kandinski, Paul Kle i Aleksej Javlenski), čije ime dolazi od jedne slike Kandinskog, bila je ujedinjena više po traženju duhovnog u slikarstvu, nego po stilu i formi. Njihova djela, koja se karakterišu po eksperimentu i originalnosti, otvaraju vrata apstraktnoj umjetnosti.

Slika br. 8: Zgrada Bauhauasa u Desau, 1919.-1926., Njemačka.

³⁷ www.world-stativ.com, 02.10.2017. u 12:00h

³⁸ Slansky B., *Slikarske tehnike dio I*, Podgorica 2010., str. 55-57

Izvor za sliku br. 8: <https://sr.wikipedia.org/wiki>

Većina umjetnika iz grupe Plavi jahač će kasnije biti profesori u državnoj školi za arhitekturu i primjenjene umjetnosti Bauhaus (osnovana u Vajmaru 1919. godine), među kojima će se naročito istaći kao pedagozi Vasilij Kandinski i Paul Kle.

III Dio

3. Savremeni slikarski pravci na Mediteranu s posebnim osvrtom na ekspresionizam

Objašnjavajući razvoj glavnih pravaca u modernom slikarstvu, Trifunović iznosi hipotezu da se njihovi korjени mogu pronaći u djelima tri ključna slikara post-impresionizma:³⁹ Gogena, Sezana i Van Goga, te da se razvoj slikarstva u prvoj polovini XX vijeka može pratiti kroz sledeće tri razvojne “linije”:

- 1) Sezan – kubizam – neoplasticizam – suprematizam, za koju je karakteristično intenzivno bavljenje formom i tendencija ka geometrizaciji,
- 2) Van Gog – ekspresionizam - apstraktni ekspresionizam /enformel, za koju je karakteristično korišćenje boje kao osnovnog sredstva izražavanja.
- 3) Gogen - fovizam, za koju je karakteristična simbolička upotreba čiste boje i ukidanje treće dimenzije.

3.1. Van Gog - ekspresionizam - apstraktni ekspresionizam

Začetnikom ekspresionističke struje u slikarstvu smatra se Van Gog. Korišćenje boje kao osnovnog izražajnog sredstva i naglašavanje njene ekspresivne funkcije, karakteristično za njegovo stvaralaštvo, postaje uzor i inspiracija mnogim modernim umjetnicima i osnovno obeležje čitavog ekspresionističkog pravca u slikarstvu. Širokim potezima, Van Gog nanosi na platno čiste boje, često direktno iz tube; pomoću kontrasta postavlja osnovnu kompoziciju i organizuje sliku; boja je za njega simbol ljudske sudbine i sredstvo izražavanja najdubljih umetnikovih osećanja i doživljavanja.⁴⁰

³⁹ Trifunović L., *Slikarski pravci XX veka*, Prosveta, Beograd, 1989., str. 551

⁴⁰ Ibid., str. 552

U nordijskom slikarstvu, preteča ekspresionizma je Edvard Munk, u čijim sablasno mračnim kompozicijama, nekada pretežno tamnih tonova, a nekada jakog, gotovo agresivnog kolorita, boja takođe ima ekspresivnu funkciju. Upotreba boje u Van Gogovom i Munkovom slikarstvu ostvarila je ključan uticaj na njemačke ekspresioniste, koji u svojim djelima žele da predstavljaju sopstveni doživljaj društvene stvarnosti i sa njim povezane bunt, strah i uznemirenost. Jakim, čistim bojama i oštrim potezima ekspresionisti prikazuju stvarnost prenaplašeno iskrivljenom i deformisanom, stvarajući uznemirujuće kompozicije, želeći da ovim surovim i sirovim izrazom razbude i uzdrmaju posmatrača.⁴¹

Dalja evolucija ekspresionističke struje u slikarstvu nastavlja se u djelu Kandinskog, začetnika apstraktnog slikarstva i glavnog predstavnika apstraktnog ekspresionizma. Kroz potpuno apstraktne kompozicije, bez elemenata koji preferiraju na konkretne objekte iz stvarnosti, Kandinski želi da ostvari apsolutnu umjetničku slobodu izražavanja. Kao i kod ekspresionista-prethodnika, boja je osnovno izražajno sredstvo, a da bi njome u ovim bespredmetnim kompozicijama izrazio sopstvena stanja, doživljavanja, osećanja, Kandinski razvija složen sistem metafora: zeleno je duhovno gašenje, belo ćutanje koje nije mrtvo, a crno vječito ćutanje bez mogućnosti i nade. Na njegovim slikama boje, dakle, nisu spontano i proizvoljno prolivene na platnu, već su korišćene planski, u funkciji strukturisanja kompozicije i postizanja idealne likovne i značenjske ravnoteže. Jedan od pravaca koji se razvija u okviru apstraktnog ekspresionizma u slikarstvu je enformel, odnosno slikarstvo akcije, čiji je predstavnik Džekson Polok (Pollock). Za razliku od Kandinskog i ranih ekspresionista, kod kojih je nosilac umjetnikove ekspresije slika, odnosno, proizvod umjetničkog stvaranja, u slikarstvu akcije sam čin stvaranja ima ekspresivnu funkciju. Slikanjem se, kroz proces potpuno spontanog, nekontrolisanog oslobađanja bujice umjetnikovih osećanja, postiže stapanje umetnika sa umetničkim djelom. Koristeći čitavo svoje tijelo i druge alate, neuobičajene za slikarstvo (mistrije, štapove, mlazeve tečnosti), umjetnik nanosi na platno i razmazuju boje i druge materijale

⁴¹ Radonjić A., i Marković S., Subjektivni doživljaj slika, Filozofski fakultet, Beograd, 2004., str. 44-46

(staklo, pjesak). Rezultat ovakavog procesa slikanja su nestruktuirane, apstraktne kompozicije velikih dimenzija, kojima dominiraju bojene mrlje, a linija se potuno gubi.⁴²

3.2. Ekspresionistički pravci u slikarstvu

U ekspresionizmu, kao izrazu određenog odnosa prema stvarnosti koji je u najbližoj vezi sa modernim individualizmom, naglašavanje likovnih sredstava i deformacija kompozicije i figure bili su vizuelni gestovi kojima je umjetnik u sliku prenosio intimno iskustvo nelagode, putem kojih je izricao emocionalno obojene poruke ili se oslobađao emocija. Veze između vizuelnog izraza i unutrašnjeg života čovjeka ili njegove nervoze bili su u kasnijim fazama ekspresionizma toliko naglašeni da se taj pokret ponekad opisuje kao "egzaltirano iznošenje subjekta na scenu". Zato je i u svojim najbenignijim predstavama nosio izvestan društveni izazov.⁴³

U stilskom pogledu ekspresionisti su nejedinstven pokret, mada ih formalna rješenja, kada je u pitanju slikarstvo, najviše približavaju francuskim fovistima. Kod fovista je boja formalni elemenat i kao takva vidljiva u umjetničkom djelu; kod ekspresionista boja je simbol unutrašnje nevidljive sadržine. Ovu razliku su najbolje izrazila dva slikara: Matis, glavni predstavnik fovizma, koji je rekao da je slika "ritmičko raspoređivanje boje i linije na površinu" i Edvard Munch - predstavnik ekspresionizma - koji je rekao da "umjetničko djelo može da dođe samo iz unutrašnjosti čovjekove".⁴⁴

Istorijski podaci i pisani nragovi ukazuju, da je jedan od začetnika ekspresionističkog slikarstva Edvard Munch. Munch norveški slikar koji je u svojim djelima prvi počeo primijenjivati elemente ekspresionizma. Njegove slike Strah i Vrisak prvi su relevantni primjeri pesimistične ekspresije unutrašnjeg stanja koja će obilježiti ekspresionizam. Vrisak u svojoj izvornoj, koloriranoj verziji, nastaje već 1893. (dakle, 12 godina prije utemeljenja prve ekspresionističke grupe), a Strah 1894.. Kasnije,

⁴² <http://slikarstvo-moderne.blogspot.com>, 02.10.2017. u 12:00h

⁴³ Slansky B., *op.cit.*, str. 60

⁴⁴ <http://slikarstvo-moderne.blogspot.com>, 02.10.2017. u 12:00h

tačnije 1895., izradio je crno-bijelu verziju Vrisak uz obrazloženje da jedino bezbojnost doista može iznijeti pravo značenje vriska.⁴⁵

Slika br.9: Ernst Ludwig Kirchner: Plavi akt
Izvor za sliku br. 9: <https://sr.wikipedia.org/wiki>

⁴⁵ Slansky B., *op.cit.*, str. 62

Slika br. 10: Franz Marc: Sudbina životinja
Izvor za sliku br. 10: <https://sr.wikipedia.org/wiki>

Kada je riječ o Drugoj ekspresionističkoj grupi, "Der Blaue Reiter" (Plavi jahač) osnovana je u Münchenu 1911. godine. Ime su dobili po istoimenoj slici Vasilija Kandinskog, ruskog slikara koji je emigrirao u Njemačku, koji s Franzom Marcom formulira estetske vrijednosti grupe. Iste godine kad i osniva grupu, Kandinski, koji je bio vrsni teoretičar, kasnij profesor na Bauhausu, a ekspresionist je bio samo u ranoj fazi, izdaje svoj rad naslovljen O duhovnome u umjetnosti u kojem iznosi načela grupe, čija se estetika bazirala na traženju duhovnoga u umjetnosti, čime se razlikuju od grupe Die Brücke. Izuzev Kandinskog i Marca, u grupi djeluju i August Macke, Alexej von Jawlensky te Paul Klee, u ranijoj fazi stvaralaštva.⁴⁶

Iako manje poznata, nimalo manje značajna je i grupa "Neue Sachlichkeit" (Nova objektivnost) koja se razvila tokom 1920-ih. Bila je to grupa koja je možda najbolje oslikala ratni i socijalni ekspresionizam, a ključne osobe koje se vežu uz rad grupe su George Grosz, njemački slikar značajan po svojim slikama koje oštro kritikuju

⁴⁶ <https://sr.wikipedia.org/wiki>, 02.10.2017. u 12:00h

društvo i bezličnost, kao i otuđenost savremenog čovjeka, i Otto Dix, čiji su slikoviti prikazi vješti prikazi ogorčenja prouzrokovanog ratnim terorom. Zanimljivo je kako su sve tri grupe s djelovanjem prestale 1933., kada ih Hitlerov NSDAP proglašava izopačenom umjetnošću.⁴⁷

Pored ovih što smo u predhodnim poglavljima naveli, njemačkom ekspresionističkom krugu pripadaju još i njemački slikari Max Beckmann i Paula Modersohn-Becker, kao i austrijski slikari Oskar Kokoschka i Egon Schiele, specifični po svom slikarskom izrazu. Kokoschkin stil vjerno je prikazao gusto namazane boje i debele slojeve istih, što je bila znakovita odlika ekspresionističkog slikarstva, uz određenu dozu mašte, dok je Schieleov stil prepun nakaradnih i deformiranih prikaza (načelno su to bili ekspresionistički portreti) preko kojih autor izražava svoje ogorčenje.

Slika br. 11: Egon Schiele: Djevojčica s kapom
Izvor za sliku br. 11: <https://sr.wikipedia.org/wiki>

⁴⁷ <https://hr.wikipedia.org/wiki/Ekspresionizam> , 03.10.2017. u 15h

Kada je riječ o francuskom ekspresionizmu u slikarstvu, francuski su ekspresionisti u svom izrazu bili znatno umjereniji i nisu imali nekakvu specifičnu grupnu homogenost već su djelovali nezavisno, a elemente njihovog slikarstva slijedili su i brojni strani slikari koji su se okupljali u Parizu, tadašnjem kulturnom središtu. Georges Rouault značajan je po svojim deformisanim i unakaženim prikazima punih bunta koje je prenosio i na religijske (Izbičevani Krist), ali i na svjetovne teme u kojima je prikazivao likove s dna društvene ljestvice (prostitutke, ulične artiste).⁴⁸

Slika br. 12: Amedeo Modigliani: Portret Marija Varfoglija
Izvor za sliku br. 12: <https://sr.wikipedia.org/wiki>

Pod okriljem francuske, djeluje i belgijsko-britanski slikar James Ensor. Njegov ekspresionizam bazirao se na prikazivanju nakaradnoga i gorteskoga, lica koja izazivaju jezu pri samom pogledu. Isprva je bio jedan od sljedbenika Paula Gauguina, a kasnije se afirmisao kao ekspresionist. Bjeloruski Židov s radom u Parizu bio je Chaïm Soutine,

⁴⁸ Batušić S., *Umjetnost u slici*, Matica Hrvatska-biblioteka opšte culture, Zagreb 1989., str. 511

značajan po svojim portretima i slikama koje se bave egzistencijalnom tematikom i stilom koji je bio iznimno sličan onome Amedea Modiglianija. Modigliani je bio italijan na radu u Parizu, specifičnog slikarskog izraza bliskog ekspresionizmu, ali još bližeg primitivizmu. Proslavio se svojim portretima koji prikazuju izdužene likove pune emocija i melankonije, najčešće odsutnih pogleda i atipične, ali očaravajuće ljepote (sličnost sa Soutineom). Posebna figura francuskog ekspresionizma, takođe bjeloruski Židov, bio je i Marc Chagall. Iako je u prvoj fazi bio prokubista, a u posljednoj nadrealista, važna okosnica njegovog slikarstva njegove su ekspresionističke slike koje obiluju korištenjem boja (snažne simbolike), ali i specifičnim prikazima sela, koje je bilo njegov vječni motiv.⁴⁹

3.3. Ekspresionizam u književnosti

Uz književno stvaralaštvo naziv se prvi put spominje 1911., a potom primjenjuje i šire, na umjetnost obilježenu specifičnom avangardnom poetikom. Nastanak se ekspresionizma obično objašnjava umjetničkim (antagonizam prema naturalizmu i simbolizmu, usvajanje filmskih tehnika), društvenim (industrijalizacija, velegradski život), naučno-filozofskim (F. Nietzsche, S. Kierkegaard, H. Bergson, S. Freud, E. Husserl, G. Simmel) i istorijskim razlozima (I. svjetski rat, revolucionarna previranja). U duhovnoj situaciji prožetog prevratničkim zanosom i beznadom, utopijskim htijenjima i retorikom sveopšteg rasapa, odrednice ekspresionizma ostaju bez izgleda da dosegnu skladnu spregu, što uostalom i nije cilj predstavnika ekspresionizma.⁵⁰

Ključni pojam ekspresionista u književnosti bila je riječ "krik" (po Munchovoj slici) kako bi dočarali užase Prvoga svjetskog rata. Zahvatio je većim dijelom područja Njemačke i Austrije koji su smatrali da autor mora izraziti svoj stav te tako objavljuju subjektivna djela (što je jedna od karakteristika romantizma). Osim individualizma i iznošenja unutrašnje ekspresije, važne odlike ekspresionizma bile su izražena simbolika, dominantno korišćenje boja i njihovo specifično značenje, racionalizacija i "sužavanje" izraza, ali i uvođenje određenih jezičnih promjena koje su bile, u većem segmentu,

⁴⁹ <https://sr.wikipedia.org/wiki>, 02.10.2017. u 12:00h

⁵⁰ <http://dizajn.akademija.uns.ac.rs/wp-content/uploads/2016/11/1003-Ekspresionizam-futurizam-kubizam.pdf>, 04.10.2017. u 20:00h

karakteristične i za ostale avangardne pravce (futurizam, nadrealizam, dadaizam - izuzetak su imažinizam i konkretna poezija).⁵¹

Slika br. 13: Gottfried Benn i Georg Trakl

Izvor za sliku br. 13: <https://sr.wikipedia.org/wiki>

Ključni predstavnici književnog ekspresionizma bili su Rainer Maria Rilke, Hermann Bahr, Georg Trakl, August Stramm, Gottfried Benn i ostali, ali su se naznake ekspresionizma vidljive i u djelima drugih autora. Specifičan krug ekspresionista okupio se u Njemačkoj, a obilježili su ga, posebno, Trakl, Stramm, Bahr i Benn, koji je radio kao ljekar i tako dobio direktan uvid u strahote rata. Njegova pjesma *Mrtvačnica* direktan je prikaz slika ratnog terora, deformisanih i unakaženih likova s kojima se Benn susretao kao ljekar, zbog čega i jest specifična unutar opusa njemačkog ekspresionizma. Od književnih vrsta najviše se pisalo drama i poezije. Poezija je uglavnom koristila grad kao osnovnu temu te su to bile kratke pjesme pisane slobodnim stihom i bez interpukcije. Koristile su se i apstraktne slike i estetika ružnoće u pjesmama. Ekspresionističku dramu su okarakterizisali monolozi, pantomime, masovne scene sa puno glumaca, puno boje i puno pokreta i muzike. Iz ekspresionizma izašlo je najviše kvalitetnih djela od ostalih pravaca avangarde i oni su najviše uticali na kasnije pisce.

Ekspresionističke proze u načelu nije bilo puno, ali su se elementi pravca mogli uočiti u stvaralaštvu nekolicine autora. Franz Kafka, prvak magičnog realizma (literarne fikcije),

⁵¹ <https://sr.wikipedia.org/wiki>, 02.10.2017. u 12:00h

u svojim je djelima prikazivao likove čija sama egzistencija predstavlja krik i Kafkin bunt prema savremenom društvu, birokratiji i otuđenosti ljudske egzistencije. Takvi su i njegovi likovi Gregora Samse iz *Preobražaja* i Josef K. iz *Procesa*. Švajcarski nobelovac Hermann Hesse u romanu *Stepski vuk* iznosi velik broj ekspresionističkih elemenata prikazanih iz očiju Harryja Hallera. Natruhe se, iako se radi o romanu bliskom egzistencijalizmu, vide i u remek-djelu *Krik i bijes*, američkog nobelovca Williama Faulknera, ali i u kasnijoj fazi ("faza pobune") opusa Alberta Camusa.⁵²

3.4. Filmski ekspresionizam

U okrilju ekspresionizma u drugim umjetnostima razvija se ekspresionistička struja u njemačkom filmu. Prvi koraci u filmskom ekspresionizmu se javljaju prije i za vrijeme I. svjetskog rata, no puni zamah uslijedio je nakon senzacionalnog odjeka filma »Kabinet dr. Caligarija« (»Das Cabinet des Dr Caligari«, 1919) R. Wienea; broj ekspresionističkih djela smanjuje se nakon 1925.⁵³ S ekspresionizmom u književnosti, pozorištu i slikarstvu korespondira nastojanjem da se eksteriorizira čovjekov unutrašnji život (ispunjen strašću, strahom, potisnutim htijenjima), fatalizmom u prikazu ljudske sudbine, likom dvojnika, ekspresionističkim »grčem« u glumi te obilježjima koja su uzrokovala pojavu mnogobrojnih darovitih i izvornih snimatelja i scenografa – sklonošću prema fantastici, figurativnošću, ali i izobličavanjem scenografije, čestim prikazom klaustrofobičnih prostora i oštrim svjetlosnim kontrastima. Najveće domete ostvaruje na području filmske fantastike, na razvoj koje je u svijetu imao trajni uticaj. Najistaknutiji su redatelji F. Lang i W. F. Murnau, a od scenarista C. Mayer. Proglašena dekadentnom, ta je tendencija bila podoštovana dolaskom nacionalsocijalista na vlast (1933). Uticaji filmskog ekspresionizma zamjetljivi su u francuskoj kinematografiji 1920-ih, poslije u američkoj struji film noir, u djelima, među ostalima, A. Hitchcocka, O. Wellesa, C. Reeda, C. Chabrola, te ponekim američkim postmodernističkim filmovima.⁵⁴

⁵² <https://sr.wikipedia.org/wiki>, 04.10.2017. u 19:00h

⁵³ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica>, 04.10.2017. u 19:30h

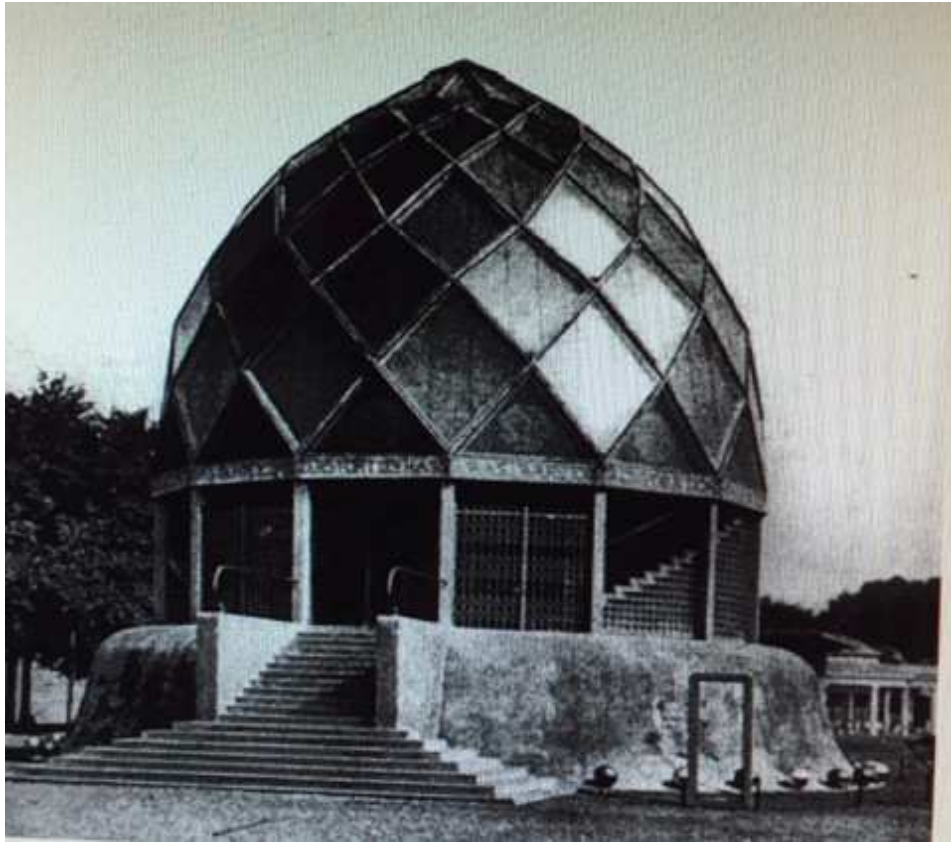
⁵⁴ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica>, 04.10.2017. u 19:30h

3.5. Arhitektura ekspresionizma

Ekspresionizam u umjetnosti i arhitekturi izraz je subjektivnih reakcija prema stvarnosti, izražen najčešće izlomljenom formom i snažnim koloritom. Forme građevina su tako trebale bile proizvod unutrašnjih osjećanja, patetike i fantazije zajedno, te stremljenja ka "boljem" svijetu.

Ekspresionistička arhitektura nema formalni program ili manifest; većina ekspresionističkih arhitekata je ekspresionistički izraz zadržala samo u jednom periodu svog razvoja (revolt - protiv tradicije). Ekspresionizam je, u principu, njemački fenomen (za Nemačku je karakteristično postojanje više relativno nezavisnih kulturnih centara sa svojim školama arhitekture; karakteristična je i sklonost nacionalnoj arhitekturi, a protiv eklekticizma). Bruno Taut pokreće prepisku poznatu kao "Stakleni lanac", utopijskog karaktera.⁵⁵

⁵⁵ <http://dizajn.akademija.uns.ac.rs/wp-content/uploads/2016/11/1003-Ekspresionizam-futurizam-kubizam.pdf>, 04.10.2017. u 21:00h

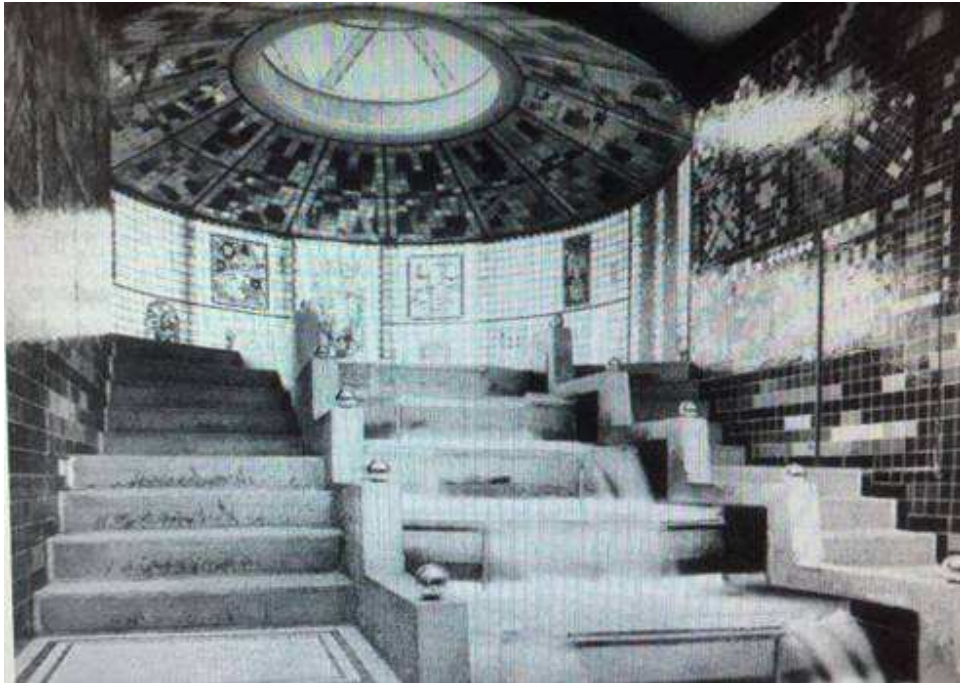

Slika br. 14: Bruno Taut Stakleni paviljon, izložba Werkbunda u Kelnu, 1914.

Izvor za sliku br. 14: <http://dizajn.akademija.uns.ac.rs/>

Tautov paviljon (višeugaona osnova; fontane sa kaskadama; osvijetljeno raznobojnim reflektorima) ima nešto od duha gotske katedrale; posvećen je svjetlu, predstavlja težnju ostvarenja paradigme svih kulturnih zgrada i urbanog elementa za preobražaj društva (svijetlo u Paviljonu prostire kroz fasetiranu kupolu i zidove od staklenih blokova i osvjetljava aksijalnu prostoriju sa 7 slojeva oplata, optočenu staklenim mozaikom).⁵⁶

⁵⁶ <http://dizajn.akademija.uns.ac.rs/wp-content/uploads/2016/11/1003-Ekspresionizam-futurizam-kubizam.pdf>, 04.10.2017. u 21:00h

Slika br. 15: Bruno Taut Stakleni paviljon, izložba Werkbund u Kelnu, 1914. Enterijer
Izvor za sliku br. 15: <http://dizajn.akademija.uns.ac.rs/>

Slika br. 16: Hans Pelzig Veliko pozorište, Belin, 1919.
Izvor za sliku br. 16: <http://dizajn.akademija.uns.ac.rs/>

Pozorište sa 5000 mjesta - adaptacija cirkuske zgrade (stare tržnice, kasnije cirkus); spolja - ogromne mase u zrnatom malteru (blizak kontakt kolosalne pozornice i auditorijuma), površine oživljene u uskim slijepim lukovima u unutrašnjosti - "stalaktitski" enterijer sale (kao pećina) - izveden iz akustike i osvjtljenja, foaje sa neobičnim pečurkastim stubovima.⁵⁷

⁵⁷ <http://dizajn.akademija.uns.ac.rs/wp-content/uploads/2016/11/1003-Ekspresionizam-futurizam-kubizam.pdf>, 04.10.2017. u 21:00h

Zaključak

U ovom radu sam nastojala da brojne kulturne znamenitosti i zanimljivosti Mediterana i ekspresionizma, učinim primaljivim svim potencijalnim čitaocima.

Posmatrajući Mediteran kroz vremeplov, možemo slobodno zaključiti da je postao veoma urbanizovano područje naše planete. Posebno je interesantan i zanimljiv sa kulturnog stanovišta, jer su u svakom dijelu Mediterana, u svakom dijelu bilo koje zemlje, zastupljene znatne kulturne razlike, kako vjerske, religiozne, tako i u načinu života, običajima i slično.

Jedinstvo Sredozemnog mora i susjednih teritorija, povezanih istorijskim, političkim i kulturnim odnosima je nastalo ne na osnovu nacionalnih karakteristika njegovog stanovništva, već zahvaljujući intenzivnoj kulturnoj razmjeni, u kojoj je sam Mediteran odigrao ulogu velikog posrednika.

Kada povučemo paralelu između Mediterana i ekspresionizma kao vrste umjetnosti na mediteranu, dolazimo do zaključka, da u ekspresionizmu, kao izrazu određenog odnosa prema stvarnosti koji je u najbližoj vezi sa modernim individualizmom, naglašavanje likovnih sredstava i deformacija kompozicije i figure bili su vizuelni gestovi kojima je umjetnik u sliku prenosio intimno iskustvo nelagode, putem kojih je izricao emocionalno obojene poruke ili se oslobađao emocija. Veze između vizuelnog izraza i unutrašnjeg života čovjeka ili njegove neuroze bili su u kasnijim fazama ekspresionizma toliko naglašeni da se taj pokret ponekad opisuje kao egzaltirano iznošenje subjekta na scenu. Zato je i u svojim najbenignijim predstavama nosio izvjestan društveni izazov.

U stilskom pogledu ekspresionisti su nejedinstven pokret, mada ih formalna rješenja, kada je u pitanju slikarstvo, najviše približavaju francuskim fovistima. Kod fovista je boja formalni elemenat i kao takva vidljiva u umjetničkom djelu; kod ekspresionista boja je simbol unutrašnje nevidljive sadržine. Ovu razliku su najbolje izrazila dva slikara: Matis, glavni predstavnik fovizma, koji je rekao da je slika "ritmičko raspoređivanje boje i linije na površinu" i Edvard Munk - predstavnik ekspresionizma - koji je rekao da "umjetničko djelo može da dođe samo iz unutrašnjosti čovjekove".

Literatura

- Batušić S., *Umjetnost u slici*, Matica Hrvatska-biblioteka opšte culture, Zagreb 1989.
- Gombrich E.H.: *Saga o umetnosti – Umetnost i njena istorija*, Beograd 2011.
- Hrvatska enciklopedija, Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža.
- Ivančević R., *Stilovi, razdoblja, život II*, Od romanike do secesije, Profil, Zagreb, 2000.
- Janson H. W., Anthony F. Janson, *Povijest umjetnosti*, Varaždin, Stanek d.o.o. , 2005.
- Janson H. W., *Istorija Umetnosti*, Novi Sad 2006.
- Matvejević P., *Mediteranski brevijar*, Sarajevo, 1991.
- Molesworth H.D., Brookes P.C., *Istorija evropske skulpture, od romanike do Rodina*, Jugoslavija, Beograd, 1990.
- Nikić S., *Kultura Mediterana*, Tivat, 2015.
- Piskel Đ., *Opšta istorija umetnosti*, Beograd 1972.
- Radonjić A., i Marković S., *Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju*, Filozofski fakultet, Beograd, 2004.
- Slansky B., *Slikarske tehnike dio I*, Podgorica 2010.
- Trifunović L., *Slikarski pravci XX veka*, Prosveta, Beograd, 1989.
- Uzelac M., *Uvod u estetiku*, Vršac 2011.

INTERNET IZVORI

- <http://dizajn.akademija.uns.ac.rs/wp-content/uploads/2016/11/1003-Ekspresionizam-futurizam-kubizam.pdf>
- <http://dizajn.akademija.uns.ac.rs/wp-content/uploads/2016/11/1003-Ekspresionizam-futurizam-kubizam.pdf>,

- <http://slikarstvo-moderne.blogspot.com>
- <http://slikarstvo-moderne.blogspot.com>
- <http://www.enciklopedija.hr/natuknica>
- <https://hr.wikipedia.org/wiki/Ekspresionizam>
- <https://sr.wikipedia.org/wiki>
- [www.unesco.org_mediterranean diet](http://www.unesco.org/mediterranean_diet)